

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 3 1993

Axel Staudelsen.

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening
och Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Arkivarie Bengt Danielson, Lund,
redaktör

Högskolelektor Gert Jeppsson, Lund

Docent Sten Skansjö, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre, Lund

innehåll

	Sid.
Ingrid Millbourn: Revolutionären Axel Danielsson – myt eller verklighet? I	1
Peter Carelli: Gråbrödernas klosterkyrka i Lund – en arkeologisk byggnadshistorik	11
Lennart Carlén: Vätterydsgravfältet – ett antikvariskt rättsfall från tiden kring sekelskiftet	23
<i>Aktuellt om arkivaliskt</i>	29
En nationell arkivdatabas – nya möjligheter att söka information i arkiv	
<i>Omslagsbild</i>	
Axel Danielssons namnteckning ur brev från 1889/90	

Revolutionären Axel Danielsson – myt eller verklighet? I

Av Ingrid Millbourn

Historiska institutionen, Lunds Universitet

Axel Danielsson, socialdemokrat och redaktör, kom 1887 till Malmö, där det redan fanns fackföreningar, som önskade en förändring till ett socialistiskt samhälle. Han startade tillsammans med dem tidningen *Arbetet* och blev en av ledarna både i den sydsvenska arbetarrörelsen och i det socialdemokratiska partiet, bildat 1889. I litteraturen har Danielsson betraktats som revolutionär, och de ofta förekommande konflikterna mellan honom och männen i fackföreningarna har setts som personliga. Genom analys av Danielssons ut-sagor och handlingar kan emellertid författaren till denna artikel presentera en ny bild av hans socialdemokratiska ideologi och samtidigt förklara, varför han och fackföreningarna kom i konflikt med varandra. Danielsson var partimannen, agitatorn och strategen, och många fackliga medlemmar var oeniga med honom om strategin. Denna oenighet belyses bl.a. genom några skånska arbetsmarknadskonflikter, men syftet är främst att analysera Danielssons revolutionssyn, dvs. hur han tänkte sig att en grundläggande förändring av samhället skulle ske.

I den här föreliggande första delen av studien är det Danielssons uppfattning om fackföreningar och strejker samt hans agerande som strejkmedlare som tas upp till behandling. I en kommande andra del skall frågan ytterligare belysas genom analys av hans syn på politisk storstrejk, parlamentariska metoder och ledarnas roll.

Danielsson i litteraturen

Axel Danielsson är en huvudperson i det socialdemokratiska partiets historia. Han var tidningen *Arbetets* redaktör och en av partiledarna.

Det finns utsagor i litteraturen om Danielsson som den röde, revolutionären och anarkisten inom partiet. Han sägs ha kämpat för »socialdemokratins revolutionära mål samt en individualistisk självkänsla, manifesterad i kraven på lokal autonomi och allmän misstro mot styrande organ, stadgar och lagar». Och han lär ha blivit anarkist bland annat på grund av otålighet, då organiseringen gick alltför långsamt.¹ Det finns hos dessa författare en tendens att försvara och identifiera sig med Danielsson som kraftfull och manlig men också som förbisedd och ett offer.

Danielsson skrev sin första artikel troligen 1885 – han dog 1899. Han levde alltså under den period som av flera forskare har kallats för socialdemokratins revolutionära. Partiets huvudstrategi var enligt dem en förening av parlamentarisk och utomparlamentarisk kamp; den senare i form av politisk storstrejk för rösträtt, vilket anses vara en revolutionär strategi. Som en följd därav har de dragit slutsatsen att partiet var revolutionärt. Den revolutionära strategin upphörde dock omkring 1900 på grund av materialism och liberalism inom fackföreningsrörelsen, främst bland metallarbetare, transportarbetare och typografer. Arbetarna ville helt enkelt inte äventyra sin ekonomi och sina fackliga organisationer genom ett alltför intimt samarbete med

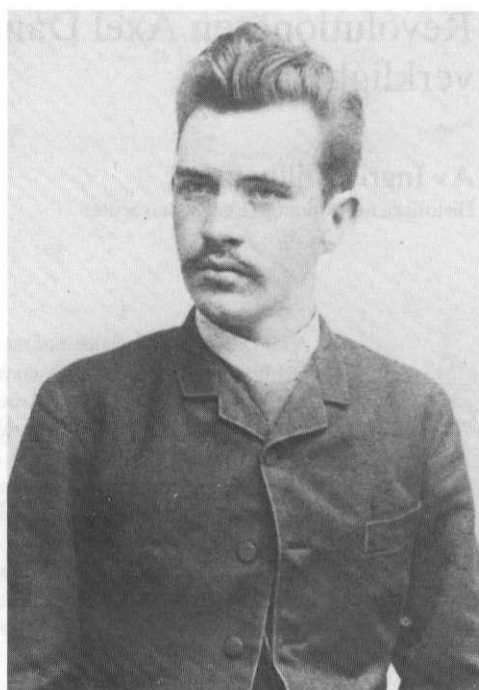
ett revolutionärt parti. Detta medförde att partiet blev reformistiskt, dvs. strategin skulle vara den politiska med demonstrationer, rösträtt, val och riksdagsarbete.²

Var Danielsson röd och revolutionär och var han i så fall en god representant för ett revolutionärt parti före 1900? Det fanns en offentlig Danielsson. Han skrev i pressen, höll tal och yttrade sig på partiets och fackföreningarnas kongresser. Det fanns också en privat Danielsson, och från honom finns brev bevarade. Det finns även spår av Danielsson i Malmöfackföreningarnas icke-offentliga protokoll. Genom utsagor både från den offentlige och från den private Danielsson ska jag rekonstruera hans revolutionssyn, dvs. hur han tänkte sig att en förändring av samhället skulle ske. Dessa tankar uttryckte han dock inte i ett enda sammanhang, utan det skedde då och då i samband med olika aktuella problem som strejker, valdeltagande och ledarskap.

Danielsson och strejken

Danielsson betraktade sin tids ekonomiska kriser som orsakade av underkonsumtion. Varor som producerades kunde inte säljas. Men detta var inte följden av ett verkligt överflöd på så sätt att alla behov var täckta, utan kriserna berodde på samhällets oförmåga att fördela överflödet. Varor fick hellre ruttna bort eller användas som bränsle än mätta de hungriga. Orsaken var att arbetarklassen saknade både makt och köpkraft.³

För Danielsson var arbetarnas makt liten, eftersom arbetsmarknaden var överfylld. Han menade att arbetaren därför misstog sig, om han trodde, att han genom strejker skulle kunna höja lönen över existensminimum. Strejken kunde under goda förhållanden endast obetyd-

Axel Danielsson 1887, vid sin ankomst till Malmö. Arbetarrörelsens arkiv, Malmö.

ligt ändra på lönen till arbetarens förmån, eftersom fabrikanten alltid förblev herre. Hotade arbetarnas organisation att bli alltför mäktig, organiserade sig fabrikanterna också. Detta faktum var enligt Danielsson orsaken till att socialdemokratin inte uppmanade arbetarna till strejk utan snarare var »fientlig till varje rörelse från arbetarnas sida, som icke direkt befordrar de revolutionära strävandena».

»De revolutionära strävandena» betydde för Danielsson att både arbetaren och fackföreningen gick genom en mognadsprocess, vilken förändrade deras medvetande från lägre barnsliga till högre vuxna stadier:

»Hon (fackföreningen) är, liksom den enskilde arbetaren, stadd i oupphörligt framåtskridande, har sin barndom, sin

ungdom och sin mannaålder, och den tankeomsättning, som äger rum bland hennes medlemmar, återspeglar lika troget de olika stadier, varpå arbetarrörelsen befinner sig, som intrycken i hjärnan återspeglar växlingarna i den yttre världen.»

Danielsson menade att arbetarna efter ett första instinktivt stadium med protester och spontana strejker insåg, att de led nederlag, därför att de saknade dugliga ledare. Dessa erfarenheter gjorde att arbetarna började tänka, och som en följd därav uppkom nästa stadium, det fackliga.

Fackföreningarnas största betydelse var att de påverkade tankar och känslor, dvs. arbetarnas medvetande. Men, fortsatte Danielsson, fackföreningarna kunde inte och borde inte heller arbeta för andra reformer än de som berörde de allra närmsta intressena som att utestänga strejkbrytare, införa normalarbetsdag, minimilön och skyddslagar. Ingen fick vänta sig underverk av dem, och ingen fick ställa för stora krav på dem. Deras uppgift var att ge arbetarna klassmedvetande, insikt om orsaken till nöden och politisk bildning samt att uppfostra dem till mod och beslutsamhet inför den sociala revolutionens genomförande:

»De inse klart sanningen av det gamla ordspråket: 'mjölk för späda barn och kött för starka män'. Arbetaren måste som andra människor gå i skola, innan han kan lära något, och fackföreningen är *hans* skola, en skola till politisk och social väckelse, en skola till *socialism*.»⁴

För Danielsson ledde förändringen av medvetandet arbetaren till det högre stadiet, det socialpolitiska. Under detta stadium skulle den politiska organisationen bekämpa kapitalet »i stort», medan fack-

föreningarna skulle kämpa »i smått». ⁵ Eller med andra ord: det var partiet som skulle förändra och avskaffa det privatkapitalistiska samhället.

Bakom Danielssons tankar låg en väl utvecklad partiteori. Den innebar en rangordning mellan parti och fackföreningar och en uppdelning av deras ansvarsområde. Fackföreningarna, det lägre stadiet, skulle arbeta för arbets- och levnadsvillkoren, medan en elit av socialdemokrater i partiet skulle ta hand om strategin till befrielsen. Arbetarnas egna erfarenheter av kamp och segrar gav dem klassmedvetande men saknade i Danielssons modell betydelse för befrielsen. När Danielsson beskrev fackföreningarna som vanmäktiga i kampen med kapitalägare, betydelselösa för befrielsen och tillhörande ett lägre, omoget stadium, ville han genom sådana negativa omdömen påverka arbetarna och fackföreningarna, så att de liksom han själv prioriterade den politiska strategin framför den fackliga.

När arbetarna strejkade uppmuntrade därför inte Danielsson dem utan talade i stället om för dem att deras strategi var meningslös och att den tärde på deras svältlöner. Han förkastade helt enkelt deras fackliga strategi. Men denna misstro ledde till konflikter med arbetarna i Malmös fackföreningar, eftersom dessa trodde på den fackliga strategin.

Danielsson och fackföreningarna

Protokoll bevarade från fackliga möten i Malmö refererar sällan några diskussioner. Sådana var säkerligen både ingående och omfattande, men kanske ville man inte referera alltför mycket från dem, ifall protokollen skulle falla i orätta händer. Man var mån om att visa enighet utåt. Så skulle även vanan att utse en dörrvakt till

Första maj-demonstration 1894 på Gustav Adolfs torg i Malmö. Malmö Museer.

varje möte kunna tolkas. Vid ett tillfälle förekommer en motivering i protokollet – en okänd person, som inte tillhörde någon arbetarorganisation, hade varit närvarande på ett möte.⁶

Även om vi i efterhand främst har tillgång till förslag och beslut, så visar dessa att de fackliga medlemmarna hade ett gott självförtroende. De var övertygade om att deras strategi kunde förbättra arbetarnas levnadsvillkor och förändra samhället. När till exempel grovarbetarna 1897 skulle starta en aktion för att höja timlönen från 27 öre till 30 öre, var deras motivering – förutom att de utförde det tyngsta och svåraste arbetet till den minsta betalningen – »de ökade behov, som för varje framåtsträvande klass inom samhället gör sig gällande». Malmö fackutskott stödde helhjärtat aktionen.⁷

Protokollen visar också, hur noggrant männen i fackföreningarna planerade den fackliga strategin. De bedömde sina möjligheter till framgång, innan de startade en aktion. Det gjorde de utifrån marknadens behov av varor samt utifrån produktions- och levnadskostnader, och de tog hänsyn till om det fanns andra, nationella och utländska fackföreningar, som hade behov av stöd samtidigt. Strategin var inriktad på frågor om löner, ackord, lärlingar, avgifter, strejker, strejkbrytare, bojkotter av arbetsplatser samt i viss mån kvinnors arbete och villkor. Detta var främst en manlig värld, även om det hände att kvinnor var närvarande på möten och att deras fackliga strategier togs upp till diskussion. Ibland fick kvinnornas förslag och aktioner människors stöd, men de avvisades också.⁸ Det

är frapperande hur envist varje aktion drevs och följdes upp – man gav inte gärna upp, förrän konflikten lösts, helst till arbetarnas fördel.

Det finns några utsagor och beslut, som visar att Malmös fackföreningar inte accepterade partiteorin. I februari 1893 beslöt till exempel fackutskottet att den socialdemokratiska föreningen i egen-skap av en politisk förening inte »borde inordnas under utskottets verksamhet». Den socialdemokratiska föreningens styrelse kunde dock efter anmälan få närvara vid vissa speciella tillfällen.⁹ Av protokollet framgår att Danielsson tämligen ofta var närvarande vid fackliga centralstyrelsens möten men att han sällan yttrade sig.

Ledande socialdemokrater försökte även på central nivå få inflytande över den fackliga rörelsen. På 1894 års politiska kongress lade partiledningen fram ett organisationsförslag, som innebar att en nybildad facklig centralstyrelse skulle underordnas partiet och att ledningen centraliserades till Stockholm.¹⁰ Förslaget hade redan före kongressen avvisats av fackföreningarna i Malmö som opraktiskt, oklart och mest lämpat för fackföreningarna i Stockholm.¹¹ På kongressen sade ombuden, de flesta från fackföreningar, enhälligt nej till det.¹² Bakom både Malmös och partikongressens fackföreningars avslag låg deras bestämda nej till en facklig rörelse under partiets ledning.

På partikongressen antogs i stället det s.k. tillägget, vilket innebar att den fackliga rörelsen, liksom bland annat fackföreningarna i Malmö, förblev decentraliserad i lokala samorganisationer, fackutskott och centralstyrelser, som var fullt självständiga i förhållande till partiet. Dessa skulle »ordna och leda» de fackliga

frågorna, och strejker skulle vara en rent facklig angelägenhet.¹³ Från 1894 fanns det alltså i praktiken två självständiga organisationer. De lokala samorganisationerna ledde den fackliga verksamheten och i dem samarbetade alla yrken.

För Danielsson, som trots motgångar fortsatte att kämpa för partiteorin, ställdes frågan på sin spets i samband med att landsorganisationen, LO, bildades 1898 som en formellt självständig organisation. Danielsson var upprörd, därför att den fackliga rörelsen nu fick möjlighet att genomföra landsomfattande strejker. Partiteorin, som förutsatte att partiet kunde kontrollera strejkerna, syntes därmed vara omintetgjord. Danielsson hade i stället velat se ett fackligt kansli inom partiet:

»Om fackföreningarna behöva en gemensam överstyrelse, bör denna först som sist vara en politisk och då självfallet en socialdemokratisk.»

Danielsson påstod inte längre att den fackliga strategin var vanmäktig. Nu framhöll han i stället att en landsorganisation, som var självständig, skulle »präglas av en ensidig och självtillräcklig 'ren' fackföreningspolitik».¹⁴ Rena fackföreningar var, enligt Danielsson, sådana som inte underordnade sig partiet. De lade, menade han, all kraft på lönestrider och störde ofta landets näringsliv. Han ansåg att även socialistiska fack kunde vara besvärliga men att ingen kunde bestrida, »att fackföreningar, som tillhöra ett politiskt parti, vilket håller deras synvidder öppna, alltid måste vara böjligare under konjunkturella och tekniska omständigheter, som all klassmotsats till trots ibland kräva diskretion och tillmötesgående av bägge parterna».¹⁵ Som exempel på ett fackförbund som agerade hän-

synslöst, eftersom det inte distraherades av politik, pekade Danielsson på typografernas.¹⁶

Typografföreningen i Malmö protesterade i Arbetet och påpekade att deras sympatier låg hos socialdemokratien men att de såg en anslutning till partiet som rent formell.¹⁷ Typograferna hade före protesten diskuterat anklagelserna på ett möte. En av dem, Ludv. Petersson, ansåg att innehållet i artiklarna var sådant att ingen fackförbundsmedlem borde kunna umgås med »typerna». Enligt artiklarna skulle »typograferna omskapat en härvarande redaktör till arbetarehatare och skulle därför de artiklar som han slungade ut mot arbetarna, ha sin upprinnelse eller orsak från typograferna». Petersson tog också upp påståendet att typograferna skulle tyrannisera sina arbetsgivare och föreslog att föreningen skulle uttala sig i Arbetet om sitt förhållande till SAP. En annan typograf, Nils Wessel, instämde och menade att typograferna var en »nagel i ögat på socialdemokratins stöttepinnar». Deras arbetarvänlighet gällde inte typograferna, vars löner de gärna skulle pressa ned, medan de ville höja andras. Chr. Nielsen var med på protesten. Han ansåg det bättre att hålla ihop Typografförbundet än att tillhöra SAP.¹⁸

Men även om Malmös fackliga och politiska föreningar stod självständiga till varandra, så förekom ett ömsesidigt stöd. Den socialdemokratiska föreningen gav till exempel fackföreningarna strejkbidrag. Den beslöt att ta avstånd från strejkbrytare, att visa sin avsky för dem och att inte umgås med dem, förrän de accepterats av den förening de brutit mot.¹⁹ Även bojkotter fick stöd, såsom t.ex. en bojkott av hattar från Wallbergska fabriken i Halmstad, vilken organiserades på grund av företagets lockout mot

Axel Danielsson och Viktor Lennstrand, Utilitiska samfundets grundare. Arbetarrörelsens arkiv, Malmö.

arbetarna. Flera talare på ett möte tyckte dock att frågan enbart hörde till den fackliga centralstyrelsen. De var också obenägna för bojkott, då de inte trodde den skulle bli effektiv, eftersom fabriken märken var okända. Dock beslöt föreningen att uppmana medlemmarna till bojkott och att lämna över frågan till fackliga centralstyrelsen för att göra bojkotten mer effektiv. Hattarna diskuterades åter i maj 1899, och man beslöt nu att ta reda på hattmärkenas utseende och låta trycka av dem i Arbetet.²⁰

Danielsson som strejkmedlare

När Danielsson inte fick inflytande över strejkerna, försökte han gå in som medlare. Mycket talar för att fackföreningarna lät honom hållas så länge han argumente-

rade mot strejker med ord, medan det blev konflikt, när han ingrep praktiskt. Danielsson kritiserades på fackliga möten, men innehållet i kritiken fördes sällan till protokollen. Dock blir även de få noteringarna en hjälp till förståelse av Danielssons revolutionssyn, när de sätts i relation till partiteorin.

Protokollen vittnar om Malmöarbetarnas benägenhet för att strejka. Strejker pågick ständigt och nya planerades, innan de äldre var avslutade. Samtidigt som förningarna drev de egna strejkerna, bidrog de ekonomiskt till strejkande och lockoutade arbetare i övriga landet och utomlands. Danielsson sökte utan framgång få slut på striderna. I samband med strejken vid Holmbergs verkstad i Lund 1889 hoppades han att detta var den sista på länge:

»Ja, vi gå så långt, att . . . *formligen* varna mot nya lönestrider för en lång tid bortåt. Detta är vår plikt. Denna kamp måste vara den sista på länge, ty vår organisation förmår icke mer».²¹

I juni 1890, då den s.k. Malmörevolten utbröt, sägs det att polismästaren i Malmö hade bett Danielsson att ingripa för att undvika våldsamheter. Byggnadsarbetare hade lagt ner arbetet, strejkbrytare hade rekryterats och Malmös organiserade arbetare demonstrerat, såsom till exempel Arbetsmannafackföreningen. Polis och militär inkallades, och stämningen var, enligt Danielsson i brev till Gustaf Steffen, revolutionär: »Här håller ta mig fan revolution på att utbryta». Men Malmö kan ju inte göra revolution för övriga världen, skrev han också. Han sände ut ett extra nummer av Arbetet, där han uppmanade demonstranterna att stanna hemma och avvakta förhandlingarna. Arbetarna lydde. Konflikts resultat för arbe-

tarna blev att sju demonstranter dömdes till sammanlagt 14,5 års straffarbete. Trots detta nederlag för arbetarna, ansåg Danielsson, att hans ingripande hade varit bra, eftersom blodiga sammanstötningar hade förhindrats.²²

Dagen efter »revolten» skrev Danielsson en entusiastisk artikel, i vilken han såg massans lydnad i Malmö som en seger jämförbar med Marats seger i den franska revolutionen. Ty Danielsson identifierade sig med Marat, och han använde till och med dennes namn som signatur. Danielssons sätt att ställa de s.k. busarna – en förtrupp han hade inflyttande över – mot de socialistiskt skolade och organiserade arbetarna visar att han hade problem med de senare:

»De äro tillgängliga för alla mänskliga känslor och kunna mer än skolade socialister gripas av entusiasm för ett högt mål . . . Dessa oorganiserade, okända, ovänliga kunna dock behärskas av ett ord, en lösen, fullkomligare än de organiserade. För en Marat, som bodde i källarvalv och svalt för att slippa sälja sig, gingo de i döden. Och de äro alldeles lika i Malmö som i Paris.»²³

Danielsson ingrep 1894 i en hamnarbetarkonflikt, och fyra år senare erkände han att det nya reglemente som då antogs hade skisserats av honom tillsammans med en poliskommissarie. I samband med Furulundstrejken 1898–1899 försökte Danielsson medla. När han i mars 1899 på ett möte, utlyst av fackutskottet, sökte redogöra för vilka taktiska fel som fackförningarna hade gjort, sägs det att han blev nertystad och att hans åsikter underkändes.²⁴

Av dessa konflikter, omtalade i litteraturen, syns nästan ingenting i fackutskottets protokoll. Där omtalas dock att

Första maj-demonstration 1895 i Rörsjöstaden i Malmö. I bakgrunden S:t Pauli kyrka. Malmö Museer.

Danielsson fick kritik för sitt sätt att bevaka Furulundstrejken i Arbetet och att en kommitté sändes till honom. Dess uppgift var att uppmana honom att mer än hittills uppmärksamma och mer kraftfullt taga del i konflikten. På samma möte beslöt man att fortsätta att stödja Furulundsarbetarna ekonomiskt. I detta syfte tänkte man bland annat bojkotta Yllefabrikens tillverkning och undersöka om det var möjligt att blockera direktörens, August Schmitz', privata byggen.²⁵

På våren 1899 beslöt fackföreningarnas centralstyrelse att blockera det Schmitz-ska bygget. Före blockaden diskuterade medlemmarna ingående om det var tänkbart att övriga byggmästare skulle lock-outa sina arbetare i solidaritet med Schmitz. De trodde dock inte att så skulle ske. Danielsson var närvarande och han omtalade att ingenjör R. F. Berg, dvs. Skånska Cements direktör, hade sagt sig

vilja förmå Schmitz att ingå skriftliga förbindelser. Danielsson ansåg att blockad-kommittén borde sätta sig i förbindelse med Berg. Detta förslag avvisades dock, och kommittén beslöt att den skulle fortsätta att handla som förut.

På nästa styrelsemöte, den 10 maj, protesterade flera deltagare mot att »Malmötidningen», dvs. Arbetet, på något sätt fått tillgång till centralstyrelsens blockadbeslut. Man trodde att det skett genom någon styrelsemedlem. Enligt Björkman misstänktes speciellt någon typograf. Wessel, själv typograf, protesterade skarpt och krävde en undersökningskommitté. Eneroth krävde i stället att centralstyrelsens genmäle mot Malmötidningen skulle publiceras i Arbetet. Efter diskussion beslöt man att vänta med detta krav men att uttala en skarp protest mot redaktörens beteende. På nästa styrelsemöte den 31 maj fick deltagarna veta att

frågan om »Malmötidningens spioneri» var uppklarad, då Danielsson själv medgivit att han indirekt varit upphov till meddelandet. Man beslöt att lägga ner frågan utan åtgärd.²⁶

1894 förekom en längre konflikt vid Kockums varv, som bland annat handlade om det s.k. befälets trakasserier av vissa arbetare. Danielsson agerade, troligen på eget initiativ, som medlare, men han tycks inte heller ha vunnit järnarbetarnas förtroende. Ty de beslöt efter att ha diskuterat vad de hade lärt av konflikten:

»att ingen enskild person vare sig tidningsman eller annan person får föra underhandling med arbetsgivare utan att vara därtill utsedd av denna förening eller dess styrelse om den äger därtill befogenhet.»

Samma bild ger en diskussion senare under hösten om orsaken till att anslutningen till metallarbetarnas förening i Malmö och på andra platser inte omfattades av så stort intresse som saken var värd. Bland orsakerna framhöll många talare »för mycken politisk inblandning i den fackliga rörelsen».²⁷

Danielsson fortsatte att försöka få kontroll över strejkerna. I samband med en annan strejk, 1897 på Kockums varv, förordade han som princip skiljedom. Hans motivering var att strejker var samhällets angelägenhet och att partiet därför hade rätt att bedöma dem och ingripa i dem:

»Långvariga industriella konflikter äro samhälleliga angelägenheter, icke vart och ett förbunds ensak.»²⁸

Bakom Danielssons och fackföreningarnas handlande låg olika syn på strategin. Malmö fackföreningar trodde på den fackliga, medan partimannen Danielsson betraktade strejker som negativa både

för den enskilde och för samhället. Men betyder det att han också var negativ till den politiska storstrejken, den s.k. revolutionära strategin? Han kanske ville att facken skulle lägga all kraft på den i stället? Dessa frågor skall behandlas i en kommande andra del av denna studie.

Referenser

Otryckt material

Arbetarrörelsens arkiv i Malmö:

Axel Danielssons samling:

Brev

Protokoll från:

Arbetsmannafackföreningen (1892 ansluten till Grovarbetarförbundets malmöavdelning)

Centralstyrelsen, Fackutskottet samt s.k. gemensamma möten för fackföreningarna i Malmö (finns samlade i samma böcker)

Jern- och metallarbetarnas förbundsavdelning i Malmö

Kvinliga Arbetarförbundet

Malmö Socialdemokratiska förening

Malmö Typografiska förening

Samtida skrifter, protokoll och litteratur

Alsterdal, Alvar. Brandsyn i samhället. Axel Danielsson 1863–1899. Malmö 1963.

Danielsson, Axel. Socialismens hörnsten. Malmö 1889.

Danielsson, Axel. Revolution och reform. Ett urval av A. Alsterdal och O. Sandell. Stockholm 1971.

Danielsson, Axel. Om revolutionen i Sverige. Ett urval med förord av Per-Olov Zennström. Stockholm 1972.

Hansson, Sigfrid. Den svenska fackföreningsrörelsen. Stockholm 1923.

Hentilä, Seppo. Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914. Helsingfors 1979.

Lidforss, Bengt. Urval av Axel Danielssons skrifter. Malmö 1908.

Lilliestam, Åke. Gustaf Steffen. Göteborg 1960.

Lindgren, John. Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia. Band I 1888–1905. Stockholm 1938.

Lindgren, John. Tolv brev från Axel Danielsson till Hjalmar Branting, i Skrifter utg. av Statsvet. Fören. i Uppsala XII 1941.

Magnusson, Gerhard. Socialdemokratien i Sverige I. Stockholm 1920.

Millbourn, Ingrid. Om läroprocesser och socialism. Skånska och danska handsmakares strategiska samarbete över Sundet 1875–1890, i Arbetets Historia 2. Lund 1988.

Millbourn, Ingrid. »Rätt till maklighet.» Om den svenska socialdemokratins läroprocess 1885–1902. Stehag/Stockholm 1990.

Millbourn, Ingrid. Strejken kan väl inte i alla himlars namn börja i Trosa! Om socialdemokrater och 1902 års strejker, i Över gränser. Festskrift till B. Odén. Lund 1987.

Nordström, Hilding. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889–1894. Stockholm 1938.

Persson, Christer. Marx, Danielsson, vi, i Marx i Sverige. Teori&Praxis 6. Stockholm 1983.

Protokoll öfver förhandlingarne vid Svenska socialdemokratiens tredje partikongress i Göteborg den 23–26 mars 1894. Malmö 1895 (SAP:s kongress 1894).

Simonsson, Birger. Socialdemokratin och maktövertagandet. Göteborg 1985.

Stadgar för Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti. Malmö 1894 (Stadgar för SAP 1894).

Stråth, Bo. Varvsarbetare i två varvsstäder. Göteborg 1982.

Zennström, Per-Olof. Lucifer. En bok om Axel Danielsson. Stockholm 1967.

Tidningar

Arbetet (Arb)
Social-Demokraten (SD)

Noter

- ¹ Alsterdal 1963, s. 223 not 12; Dens., i Danielsson 1971 s. 165; Persson s. 69 f.; Zennström, i Danielsson 1972 s. 7, 29 (citatet).
- ² Hentilä s. 153–167, 202, 258 f.; Simonsson s. 121, 217 f.
- ³ För den socialdemokratiska ideologin se Millbourn 1990.
- ⁴ Danielsson 1889 s. 51 f.; Danielsson, Om fackföreningens . . . 1889, i Lidforss s. 270–285.
- ⁵ SD 18/6 1886, Organisationsplan . . . ; SD 3/12 1886, Stockholm.
- ⁶ Protokoll centralstyrelsen, 29 sept 1891.
- ⁷ Protokoll fackutskottet, 16 febr 1897.
- ⁸ För relationen mellan kvinnliga och manliga handsmakare i Lund se Millbourn 1988.
- ⁹ Protokoll fackutskottet, 6 febr 1893.
- ¹⁰ Hansson s. 18 f.
- ¹¹ Protokoll gemensamt möte fackföreningarna, 14 febr 1894.
- ¹² SAP:s kongress 1894 s. 10; SD 29/3 1894, Svenska . . .
- ¹³ SAP:s kongress 1894 s. 14 f.; Stadgar 1894. Tilllägg s. 12.
- ¹⁴ Arb 2/7 1898, Landsorganisationen I.
- ¹⁵ Arb 11/7 1898, Landsorganisationen III.
- ¹⁶ Arb 11/8, 12/8, 15/8 1898 Compelle intrare!
- ¹⁷ Arb 19/8 1898, Typograferna och landsorganisationen.
- ¹⁸ Protokoll Typografiska föreningen, 13 aug 1898.
- ¹⁹ Protokoll Socialdemokratiska föreningen juli 1899, 24 aug 1899, 16 nov 1899.
- ²⁰ Protokoll Socialdemokratiska föreningen 27 april, 25 maj 1899.
- ²¹ Arb 2/7 1889, Lock-uten i Lund, sign D.
- ²² Protokoll Arbetsmannafackföreningen, 1 juni 1890; Alsterdal 1963 s. 243 ff.
- ²³ Danielsson, Massans makt, 1890, i Lidforss s. 529 f.
- ²⁴ Lindgren s. 342; Stråth s. 356 (not 78), 68 f., 73; Zennström 1967 s. 231–237.
- ²⁵ Protokoll centralstyrelsen, 30 juni 1898.
- ²⁶ Protokoll centralstyrelsen, 11 april, 10 och 31 maj, 1899.
- ²⁷ Protokoll Jern- och metallarbetarnas förbundsavdelning, 31 maj, 5 aug, 16 okt 1894.
- ²⁸ Zennström 1967 s. 233 f.

Gråbrödernas klosterkyrka i Lund – en arkeologisk byggnadshistorik

Av Peter Carelli

Kulturen, Lund

Under medeltiden var ärkebiskopsstaden Lund Danmarks kyrkliga centrum. Genom sin rikedom på kyrkor och kyrkliga institutioner var staden enastående i Norden. I samband med reformationen förlorade emellertid staden denna ställning, och de flesta kyrkliga byggnaderna blev raserade. Av de ca 20 kyrkorna och 7 klosteranläggningarna återstår i dag endast Domkyrkan och S:t Peters klosters kyrka. Varje arkeologisk undersökning, som kan kasta nytt ljus över de försvunna byggnaderna, är därför av stort intresse. Här presenteras de senaste undersökningarna av franciskanernas kloster i Lund, en betydande institution, som är märklig bl.a. genom sina nära relationer till ärkebiskopsstolen.

Gråbrödraklostret i Lund var under flera hundra år en imponerande anläggning och ett betydande maktcentrum. Klosterkyrkan var en av de mäktigaste tegelbyggnaderna i hela staden. Idag återstår ingenting av detta. Reformationens rivningsraseri förvandlade kyrkan till en ynklig ruin, som idag ligger dold under Klostergatans asfalt. I samband med avloppsarbeten i gatan under juli månad 1992 grävdes ett långsmalt schakt rakt genom kyrkoruinen. Lämningarna visade sig mycket omfattande och informationsrika.

På bara några få decennier i början av 1200-talet genomgick franciskanorden en minst sagt explosiv utveckling. Frans av Assisi (1182–1226) fick år 1210 påvens muntliga tillstånd att uppträda som vandrarpredikant, 1219 lär han ha samlat mer än 5000 bröder kring sig och 1223 stadfästes klosterorden definitivt av påven Honorius III.¹ Därefter spreds franciskanorden som en löpeld över hela den kända världen. 1232 stiftades det första klostret i Danmark (Ribe) och 1233 i Sverige

(Visby). I provinsen Dacia – vilken omfattade de nordiska länderna – stiftades under 1200-talet inte mindre än 34 kloster.

Till Lund kom franciskanerna, eller gråbröderna som de också kallades, år 1238 eller 1239. Initiativtagare var själve ärkebiskopen, Uffe Trugotsen, och genom hans försorg fick bröderna »en plats i staden» (fig. 1). Relationerna mellan ärkesätet och klosterbröderna i Lund var således mycket goda redan från början.²

Klostrets nära 300-åriga existens har naturligtvis avsatt ett rikt skriftligt källmaterial. I detta finns åtskilliga uppgifter om aktiviteterna vid klostret och om brödernas förhållanden. Uppgifter om klostrets fysiska miljö, såsom planlösning, byggnader och inredning, är sällsynta, och endast några få notiser rör klosterkyrkan: 1) Högaltaret och två sidoaltaren i klosterkyrkan invigdes 1276 av biskop Tyge av Aarhus. 2) Samma år, 1276, invigdes kyrkogården väster om kyrkan, trädgården samt omgången norr om kyrkan. 3) Ärkebiskop Jakob Erlandsen, död 1274, begravdes under lampan i korset.

4) Kyrkan återinvigdes 1383 efter att ha härjats av en eldsvåda. 5) Ytterligare ett par altaren i kyrkan omtalas mot slutet av 1400-talet.³

Omfattande raseri

Reformationen kom naturligtvis att påverka klosterlivet radikalt. I slutet av 1537 eller i början av 1538 befallde Christian III att gråbröderna i Lund skulle förvisas. Även klosterområdet och det mäktiga byggnadskomplexet drabbades av tidens turbulens. Kungen gav befallning om att riva klostret och att ta tillvara på sten, kalk och timmer.⁴

Nedbrytningen tycks ha varit omfattande. På Vedels kartsnitt från 1580-talet nämns visserligen Monasterium Franciscanorum, men på de detaljerade 1800-talskartorna syns att klostret utplånats fullständigt och att klosterområdet styckats upp i en rad mindre stadsgårdar.⁵ Gråbrödraklostret föll således i glömska men levde trots allt vidare i gatunamnen Stora och Lilla Gråbrödersgatan. Till och med klostrets exakta läge i staden tycks ha fallit i glömska. När Vilhelm Lorenzen 1914 publicerade sitt översiktsverk om franciskankloster i Danmark, var klostrets lokalisering i Lund okänd. Utifrån några skriftliga källor ville dock författaren placera klostret i nuvarande kvarteret Altona, öster om Stora Gråbrödersgatan.

Sedan dess har kunskapen om gråbrödraklostret i Lund avsevärt utvidgats och nyanserats. Främst beror detta på det rika arkeologiska källmaterial som framkommit i samband med flera utgrävningar de senaste 80 åren.

Arkeologiska undersökningar

Redan under 1900-talets första decennier genomfördes utgrävningar i sydöstra delen

av kvarteret Gråbröder. Fynd av bl.a. omfattande murkomplex och ett stort antal gravar gjorde Kulturens Pär Axel Olsson medveten om att det var franciskanernas klosterområde som utforskades. Det kom dock att dröja ända till 1934, innan klosterkyrkans läge klargjordes. Vid ett smalt och grunt ledningschakt i Klostergatan detta år dokumenterade Ragnar Blomqvist en mur av »tegel på gråstens- och hallastensgrund»⁶ försedd med strävpelare och en portal »som haft en rikt profilerad omfattning av tegel på baser av sandsten».⁷ Blomqvist förstod då att detta var utsidan av klosterkyrkans sydymur.

Vid schaktningar för fjärrvärmekulvert 38 år senare – 1972 – påträffades återigen lämningar efter klosterkyrkan. Schaktet drogs öst–västligt rakt genom kyrkan. Av kyrkobyggnaden framkom endast en påtaglig murrest längst i väster samt mer diffusa murrester i öster. Dessutom anträffades totalt 17 gravar inne i kyrkan. Trots att betydande delar av kyrkan berördes vid undersökningen, var det en enskild grav som fick största uppmärksamheten. Denna bestod av en tegelkista uppmurad på ett stenfundament, vars nedre skift vilade direkt på moränleran. Inne i stenfundamentet framkom en gravkammare av tegel innehållande ett rikt beslaget träskrin i vilket kvarlevorna av en man, tolkad som ärkebiskop Jakob Erlandsen, påträffades.⁸

Under sommaren 1992 var det tredje gången gillt för arkeologiska undersökningar av gråbrödraklostrets kyrka i Lund. I början av juli inledde gatukontoret i Lund arbetet med att byta ut de 100-åriga avloppsrören i västra delen av Klostergatan, d.v.s. gatusträckningen mellan Stora Gråbrödersgatan och Bantorget. Trots att rörarbetena skulle ske i de

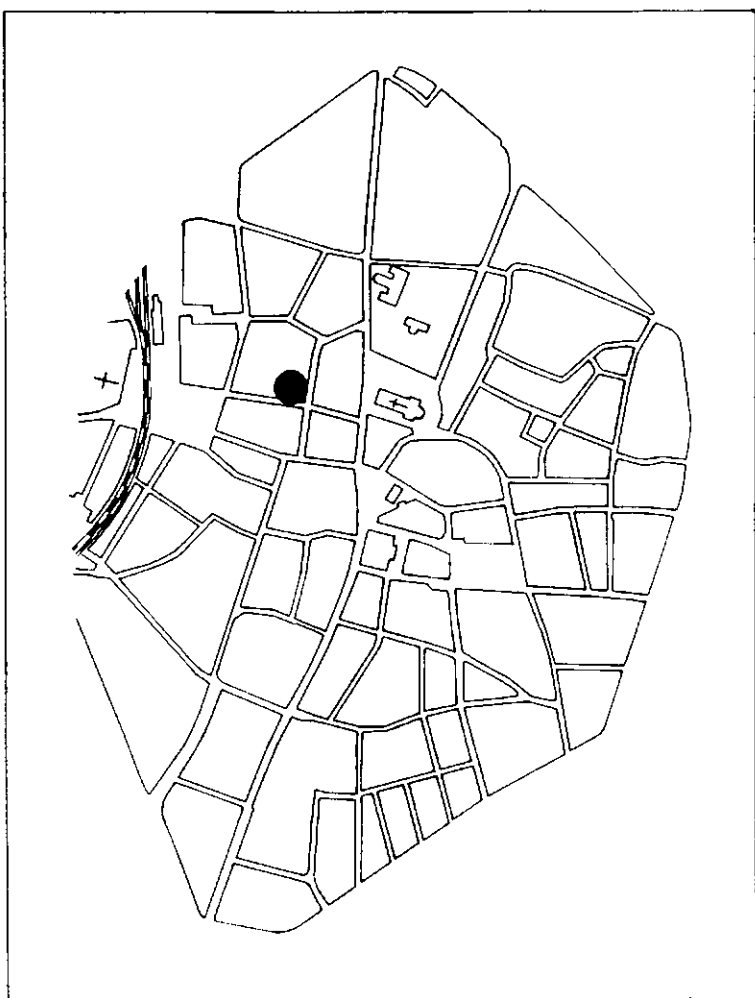

Fig. 1. Gråbrödraklostret var beläget i sydöstra delen av kvarteret Gråbröder, på kartan markerat med en svart prick.

gamla ledningsschakten ansågs en viss breddning ofrånkomlig. Detta föranledde en arkeologisk schaktövervakning, som pågick parallellt med gatuarbetena.⁹

I fig. 2 ges en sammanställning av de hittills påträffade lämningarna av klosterkyrkan.

Klosterkyrkans grundmur

Schaktningen genomfördes österifrån, d.v.s. från korsningen St. Gråbröders-

gatan–Klostergatan bort mot Bantorget. Strax efter att schaktningsarbetena inletts, påträffades stora stenar liggande i ett lager av rikliga mängder tegelkross, smulat tegel, småsten och kalkbruk. Under dessa stenar framkom tre mycket stora stenar, ca 1 m i diameter. Denna något fragmentariska murrest var troligen en del av grundmuren till klosterkyrkans kor, d.v.s. korets östmur. Några meter västerut framkom ytterligare ett område med stora stenar lagda i flera

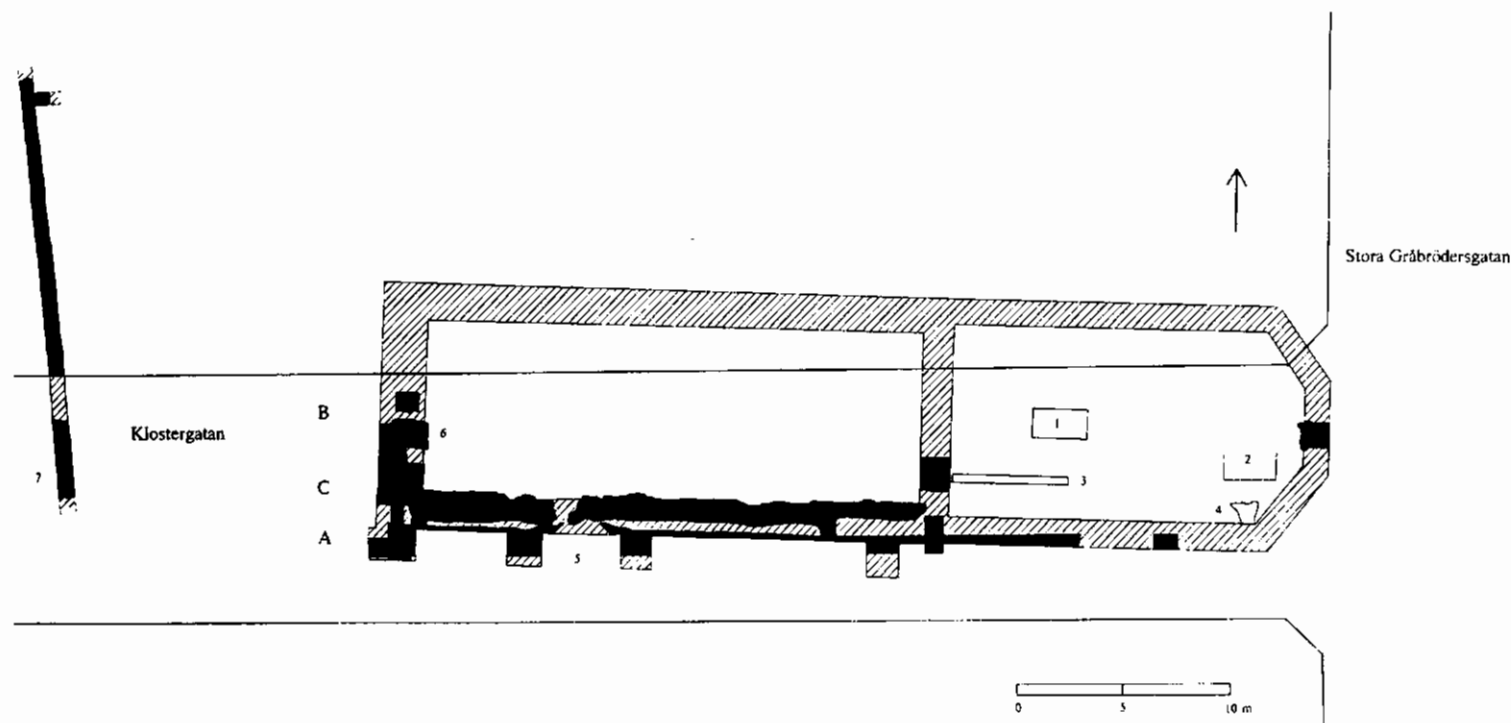

Fig. 2. Sammanställning av de arkeologiskt påträffade lämningarna efter gråbrödraklostrets kyrka i Lund. Den svarta färgen markerar dokumenterad mur, snedskraffering markerar trolig mursträckning. 1 Jakob Erlandsens grav. 2 Stenfundament för huvudaltaret. 3 Tegelkonstruktion, möjligen underlag för korstolar eller bänkar. 4 Tegelkonstruktion, möjligen trappa eller valvpilasterbas. 5 Sydportal. 6 Västportal. 7 Kyrkogårdsmur. Belägenheten av de tre öst-västliga schakt som genom åren grävts genom kyrkan markeras av bokstäverna A–C. A 1934 års schakt. B 1972 års schakt. C 1992 års schakt. Renritning: P. Carelli.

Fig. 3. Resterna efter ett tegelgolv där tegelplattorna lagts i ett mosaikartat mönster. Detta golvparti har fungerat som markering av en betydelsefull grav. Foto: L. Salminen, Kulturen.

skift. Detta stenparti har förmodligen fungerat som grund för kyrkans högaltare.

Söder om altarfundamentet framkom en tegelkonstruktion av svårförklarlig funktion. Den bestod av två skift murade tegelstenar. Möjligen utgjorde de något »slarvigt» murade tegelstenarna kärnan i en trappa eller ett pilasterfundament. I västra delen av koret framkom ytterligare en svårförklarad tegelkonstruktion. En möjlig förklaring är att denna utgjort underlag eller fundament för korstolar eller bänkar.

Ungefär mitt i koret, i norra delen av schaktet, anträffades resterna efter ett vällagt tegelgolv (fig. 3). Detta bestod av ett stort antal små tegelplattor lagda i ett

mosaikartat mönster med en korsformig inläggning. Golvplattorna har samtliga varit glaserade, men glasyren är bortnött på ovansidan. På plattornas sidor syns dock att glasyrfärgen varierat mellan gul, gulbrun och brun. Golvet, som sannolikt skilt sig från övriga golvytan i kyrkan, har troligen fungerat som markering för en särskilt betydelsefull grav.

Ca 19 m väster om den östra grundmuren framträdde ytterligare en nord-sydligt löpande grundmur, tolkad som gräns mellan kor och långhus. Söder om denna mur och 26 m västerut framkom en öst-västligt löpande mur (fig. 4). Grundmuren bestod av fem relativt jämna skift kallmurad sten. En skillnad i skiftens omgivande jordmassor noterades dock. De

Fig. 4. Klosterkyrkans grund- och dagermur framkom direkt under Klostergatans asfalt. Foto från NV: L. Salminen, Kulturen.

understa tre skiften låg i något träkolsblandad gulgrön moränlera. De översta två skiften omgavs av grå jord med stor förekomst av kalkbruk och tegelfragment. Det allra understa skiftet sten var nedgrävt ungefär till hälften i moränleran. Dagermursresten utgjordes längst i öster av ett skift natursten, därefter av två skift sten samt längst i väster av tre skift sten. Ovan dessa stenar framträdde på flera platser avtryck av tegel i kalkbruk. Mellan de sistnämnda dagermurspartierna var muren av tegel, uppmurad i mer än tre skift. Muren var av s.k. fullmurstyp (fig. 5).

Vid Ragnar Blomqvists undersökning 1934 framkom en mycket tydlig portal i sydvästra delen av kyrkans sydmur. Denna portal konstaterades även vid 1992 års undersökning. Den markerades i öster av en skråhuggen sandstenskvader, som troligen utgjort bas för dörromfattningen (fig. 6).

Tegelgolv och valv

Förutom själva muren påträffades andra byggnadsdetaljer som sammantaget kan ge indikationer om den medeltida kloster-

kyrkans utformning. Golvet i kyrkan utgjordes, med undantag av det ovan nämnda »mosaikgolvet», av vanliga tegelstenar. Endast små partier av golvet var bevarade. Ett pilasterfundament för valv med 4–5 ribbor och stora sammanhängande delar av en nedrasad valvbåge var tydliga tecken på att kyrkorummet täckts av höga tegelvalv. Kyrkan hade dessutom bemålade fönsterglas, av vilka några skärvor påträffats, samt putsade väggar. På dagermuren längst i väster iakttogs tydliga putsrester i färgen vit-benvit, och på den nedrasade valvbågen fanns putsrester av röd färg.

Drygt 14 meter väster om klosterkyrkans västmur anträffades en mur i nord-sydlig riktning (se fig. 2). Denna har påträffats vid tidigare utgrävningstillfällen och har tolkats som kyrkogårdsmur, vars syfte har varit att begränsa kyrkogården mot den profana bebyggelsen i väster. Den bestod av en relativt smal mur av tegel på naturstensgrund.

Den västra delen av koret, norr om det gamla avloppsschaktet, valdes som gravundersökningsområde. Inom detta område schaktades ned till den nivå där gra-

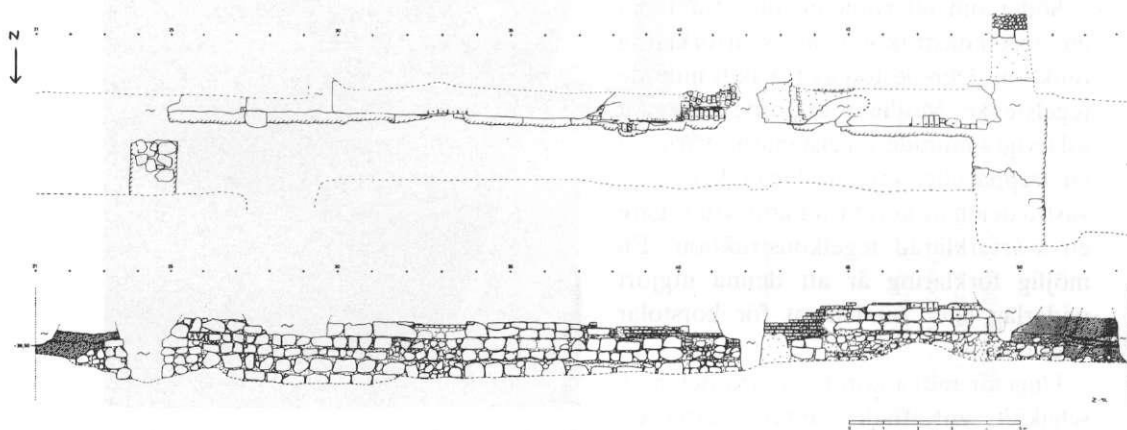

Fig. 5. Plan- och sektionsritning över långhusets grund- och dagermur. Sektionen är sedd från norr. Renritning: P. Carelli.

Fig. 6. Rest av grundmur och dagermur av tegel, från NV. På bilden syns även en valvpilasterbas, tegelgolvfragment och en sandstenskvader vilken utgjort bas för dörrömfattningen kring en portal. Foto: P. Carelli, Kulturen.

varna framträdde. Totalt framkom sju gravar (fig. 7). Väster och öster om det gravundersökta området skedde avschaktningen till en högre nivå, varför några gravar ej framträdde. Två av de undersökta gravarna utmärkte sig särskilt, nämligen grav 3 och 5. Grav 3 framkom direkt under det ovan nämnda »mosaikgolvet» och bestod av en tegelkista med sadeltak (fig. 8). Sidorna utgjordes av tre skift tegel murade med kalkbruk. På gravens botten låg ett 2–8 cm tjockt kalklager. Kistans längd är oklar, då den var söndergrävd av en yngre grav i väster. Inuti kistan påträffades ett skelett, av vilket endast lårben, underben och fotben låg orörda. På dessa ben konstaterades lämningar efter svepning samt en solja av järn. De övriga skelettdelarna hade sannolikt östs in i tegelkistan, då graven

söndergrävdes. Genom en osteologisk analys av benen vet vi att den gravlagde var en man i åldern 45–60 år och att han var ca 184 cm lång, vilket var långt över medellängd under medeltiden.¹⁰ Gravens markering i golvet, kistans speciella karaktär och placering – i närheten av ärkebiskop Jakob Erlandsens grav – talar för att mannen varit en betydande person, möjligen en kyrklig potentat i klostret.

Grav 5 bestod av en trapetsoid träkista med stegbotten. Kistan innehöll skelettet av en kvinna i åldern 17–19 år begravd tillsammans med sitt 8–9 månader gamla foster. Kvinnan kan ha dött av komplikationer som uppstått i slutet av graviditeten eller i samband med en för tidigt startad förlossning.

Fig. 7. I klosterkyrkans kor undersöktes sammanlagt sju gravar. På bilden ses tre av gravarna. Foto från Ö: L. Salminen, Kulturen.

Komplicerad byggnadshistoria

Eftersom gråbrödraklostrets kyrka genom åren varit föremål för tre större arkeologiska undersökningar, har ett försök nu gjorts att sammanställa det nya källmaterialet. Detta arbete har möjliggjort en mer omfattande diskussion än tidigare kring klosterkyrkans byggnadshistoria. Vissa frågor finner i det arkeologiska källmaterialet väl underbyggda svar, andra besvaras genom mer eller mindre trovärdiga hypoteser och tolkningsförslag.

Klostrets läge i staden är i sig något av en märklighet. I de flesta andra städer etablerades gråbrödraklostren i något perifera lägen.¹¹ Så var dock inte fallet i Lund. Placeringen där kan snarast betecknas som mycket central, bara något

hundratal meter från både domkyrka och biskopsborg. Det var dock ingen jungfrulig mark gråbröderna tog i anspråk. Både öster och väster om klosterområdet har tidigmedeltida kulturlager av upp till 70 centimeters tjocklek konstaterats. Inom den undersökta delen av klosterområdet har dessa lager förstörts av hög- och senmedeltida kyrkobyggen och gravläggningar.

Det råder knappast något tvivel om när klostret stiftades. Uppgifterna om 1238/1239 är trovärdiga och motsägs inte av det arkeologiska källmaterialet. Men när började klosterkyrkan byggas? En rimlig hypotes är att kyrkan var den första byggnad som uppfördes i klostret. Kyrkan bör således ha stått färdig någon gång i början av 1240-talet.

De arkeologiska undersökningarna visar också att klosterkyrkan, likt många andra kyrkor, varit stadd i ständig förändring. Tecken finns på att kyrkan blivit kraftigt om- och tillbyggd vid flera tillfällen. Hur den äldsta kyrkobyggnaden sett ut vet vi därför inte med säkerhet. Mycket talar dock för att de understa tre skiften sten i den ovan beskrivna öst-västliga grundmuren är en rest av denna byggnad. Likaså bör den nord-sydliga grundmuren längst i öster ha ingått i denna byggnad, sannolikt dess östavslutning. Genom detta antagande skulle kyrkan i sitt äldsta skede ha utgjort en rektangulär byggnad – en salkyrka – 27 m lång och ca 10–12 m bred.

Två partier i grundmuren är särskilt intressanta i detta sammanhang.¹² Där återstår endast grundmurskärnan; de yttre grundstenarna har troligen fjärmats i samband med 1800-talets avloppsgrävning. Den rimligaste förklaringen till detta är att grundstenarna inom dessa partier skjutit ut längre åt norr, d.v.s. in i

Fig. 8. Grav 3 utgjordes av en tegelkista med sadeltak. Graven var i väster skadad av en yngre grav. Kistan innehöll lämningarna efter en ca 184 cm lång man i 45–50 årsåldern. Foto: L. Salminen, Kulturen.

avloppsschaktet, än den övriga grundmuren och således varit i vägen. Dessa utskjutande grundmurspartier har ursprungligen troligen varit avsedda som grundmursförstärkningar för valv. 1240-talets klosterkyrka bör således ha varit en rektangulär salkyrka, täckt med tre kryssvalvsfack.

Kortillbyggnad

Relativt snart efter att salkyrkan uppförts inleddes arbetet med en kortillbyggnad i öster. När detta skedde är mycket osäkert, men ärkebiskop Jakob Erlandsens grav kan dock användas som *terminus ante quem*-datering, d.v.s. sista-möjliga-datering. Erlandsen avled på Rügen år 1274, och hans skeletterade stoft fördes till Lund för begravning »under lampan i koret» i gråbrödernas klosterkyrka.¹³ Antagligen

skedde detta någon gång under 1270-talet. Vid denna tidpunkt bör koret rimligtvis ha varit färdigbyggt. Även den ovan beskrivna grav 3 kan användas som sista-möjliga-datering av koret. Gravens konstruktionstyp har nämligen daterats till 1200-talets andra hälft.¹⁴

När Jakob Erlandsen blev vald till ärkebiskop 1254, var han känd som franciskannernas store beskyddare och gynnare. Han sympatiserade så starkt med orden, att han år 1258 önskade nedlägga sitt ämbete och inträda som vanlig broder vid gråbrödraklostret i Lund. Så blev nu inte fallet. Ärkebiskopen, som var i strid med kungamakten, fängslades och tvingades i livslång landsflykt.¹⁵ Jakob Erlandsen var utan tvekan en mycket viktig person för gråbröderna i Norden. Till skillnad från t.ex. dominikanerna stödde franciskannerna troget ärkebiskopen under den

stora kyrkostriden. Det är därför högst troligt att det var själve Jakob Erlandsen som initierade korttillbyggnaden vid klostret i Lund. Klosterbröderna visade sin tacksamhet genom att ge ärkebiskopen en exceptionell gravplats i koret, över vilken en monumental gravvård restes.

En av de få skriftliga källor, som berör klosterkyrkan, är mycket intressant i detta sammanhang. Tre altaren i klosterkyrkan – däribland högaltaret – samt kyrkogård, trädgård och omgång invigdes år 1276. Anledningen till att detta skedde först 38 år efter klostrets stiftande i Lund har tidigare förklarats med det långa interdikt som under lång tid rått i Danmark.¹⁶ En alternativ förklaring är istället att omfattande om- och tillbyggnadsarbeten vid gråbrödraklostret slutförts i mitten av 1270-talet. Ragnar Blomqvist hävdar också, då han beskriver gråbrödraklostret i Lund, att »de verkligt påkostade byggnaderna ha möjligen tillkommit först på 1270-talet».¹⁷

Av 1200-talskyrkan återstod mycket lite vid undersökningstillfället 1992. Dagermursresten av tegel kan dock troligen knytas till denna byggnadsetapp. Muren är uppförd i s.k. fullstensteknik, vilket innebär att enbart tegelstenar använts som byggnadsmaterial. Denna teknik, som är oerhört mycket mer materialkrävande än skalmurstekniken, användes särskilt under tegeltechnikens första skede, i Danmark främst under 1200-talet.

Gråbrödraklostret var vid denna tidpunkt en imponerande anläggning och ett betydande maktcentrum. Kyrkan var en av de mäktigaste tegelbyggnaderna i staden. I mitten av 1300-talet härjades dock klosterkyrkan av en eldsvåda. Möjligen var detta den brand, som beskrivs i ett privilegiebrev, daterat 7 januari 1361, i vilket omtalas »den ömkliga skada, som

borgarna lidit genom eldens omåttliga framfart».¹⁸

Ny om- och tillbyggnad

Klosterkyrkan återinvigdes år 1383, men i själva verket var det en »helt ny» kyrka som invigdes. Skadorna efter branden var troligen så omfattande, att kyrkan tvingades genomgå en kraftig om- och tillbyggnad. Denna radikala byggnadsförändring har satt sina spår till och med i grundmuren. De två översta grundmursskiften skilde sig nämligen väsentligt från de tre understa. De var visserligen kallmurade, liksom de undre skiften, men låg i tegel- och kalkbruksblandad jord, medan de undre låg i något träkolsblandad lera. Hade de fem grundmursskiften varit samtida, borde materialet mellan stenarna varit detsamma eller åtminstone av likartad karaktär. Dessutom borde inte kyrkouppförandet på 1230–40-talen ha avsatt tegelfragment och kalkbruksrester av så stora mängder, att jordmassorna i grundmuren uppblandats med detta material. Det förefaller därför orimligt att de översta grundmursskiften tillhör den äldsta kyrkan. De måste vara tillkomna vid ett senare skede.

Det troligaste är att större delen av klosterkyrkan revs efter branden. Vid uppbyggnadsarbetet valde man att höja grundmuren med två skift sten. På grundmuren uppmurades en dagermur av tukad natursten om 2–3 skift, och ovan denna en skalmur av tegel. Denna byggnadsteknik återfinns inte i övriga tidiga tegelkyrkor utan kan snarare betecknas som tillhörig medeltidens senare del.

De fragment av tegelgolv, som påträffades i långhuset, hör till denna byggnadsetapp. Golvnivån var 30–35 cm högre än 1200-talsgolvet i koret. Den valvpilaster-

bas, som framkom i långhusets mur, är även den tillhörig det sena 1300-talets klosterkyrka. Pilastern utgjordes av 4–5 ribbor, vilket innebär att valvet varit väl utvecklat i ett stjärnvalvsliknande mönster. Portalen mot söder var vid undersökningstillfället mycket fragmentarisk. Troligen hör även den till 1300-talskyrkan. I portalen ingick en kvaderhuggen Hörsandsten med skråtandsmärken. Stenen har troligen fungerat som bas för dörrromfattningen.

Något som var mycket påtagligt vid undersökningstillfället var skillnaden i bevaringsgrad mellan kyrkans kor och långhus. Inga som helst murlämningar påträffades i koret, medan manshöga grundmurar med dagermursrester framkom i långhuset, bara 30–50 cm under dagens gatubeläggning. Två möjliga förklaringar finns till dessa skillnader. 1992 års undersökning kan ha missat kormuren genom att den legat strax söder om schaktet eller också har den eftermedeltida nedrivningen av kyrkan skett i olika omgångar med olika grader av noggrannhet. Det kan även tänkas att nedrivningen av koret, brödernas egen del av kyrkan, genomfördes extra noggrant som en kraftfull symbolhandling riktad mot de i reformationens omstörtande tidevarv så förhatliga franciskanerna.

Avslutning

Klosterkyrkans byggnadshistoria är avsevärt mer dynamisk än vad som tidigare antagits. Det arkeologiska källmaterialet vittnar om en föränderlig kyrkobyggnad, som under tidens lopp genomgått omfattande om- och tillbyggnader. Den kyrka, som revs vid reformationen, var helt enkelt »en annan kyrka» än den som uppfördes i mitten av 1200-talet. Denna vilja

att ständigt förändra känns igen i åtskilliga andra danska medeltidskyrkor. Många byggdes om och till så ofta, att de mest liknade ständiga byggarbetsplatser.¹⁹

Vad gäller klosterkyrkan i Lund kan detta te sig märkligt. I den s.k. Narbonnekonstitutionen från 1260 ställdes nämligen krav på måttfullhet vad gäller utformningen av gråbrödernas klosterkyrkor. Kyrkorna fick t.ex. inte ha torn, och restriktioner fanns för skulpturer, glas-målningar och valv.²⁰ Kyrkorna skulle istället präglas av en enkelhet, där en »asketisk förenkling var det enda nöjaktiga». ²¹ Trots detta äsidosattes dessa regler mycket snart. Likaså övergavs fattigdomsidealet successivt, och rika och mäktiga klosterkyrkor byggdes.

Jørgen Nybo Rasmussen menar dock att denna bild av franciskanerna är resultatet av reformationens illasinnade propaganda. »Når kirkerne var smukke og velbyggede, var det dog ikke blot, fordi franciskanerne gerne selv ville have dem således. Klostret og kirken var også brugernes, befolkningens stolthed. Når det var smukke og værdige bygninger, var de jo en pryd for den by, hvori de lå.»²²

Vid reformationen måtte stadsborna snabbt ha ändrat uppfattning. Klostret genomgick ett snabbt förfall, byggnader revs och marken styckades upp. Kronan på verket var när den eftermedeltida Klostergatan lades ut, rakt ovan gråbrödernas nyligen rivna klosterkyrka.

Litteratur

- André, A. & Högstedt, C. 1990. *Kartornas Lund. 1580-talet till 1950*. Föreningen Gamla Lunds årsskrift 72. Lund.
- André, A. 1980. *Lund*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 26. Stockholm.
- André, A. 1984. *Lund – tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 56. Stockholm.

- Blomqvist, R. 1946. *Lund på Mogens Madsens tid*. Föreningen Det gamla Lund. Årskrift XXVIII. Lund.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. Medeltiden*. Lund.
- Blomqvist, R. 1978. *Lunds historia. Nyare tiden*. Lund.
- Carelli, P. 1993. *Gråbrödraklostrets kyrka i Lund. Arkeologisk schaktövervakning 1992. Rapport över arkeologisk undersökning*, nr 4, Kulturen, Lund.
- Gertz, M. C. L. 1922. *Scriptores Minores Historiae Danicae Medii Aevi II*.
- Kieffer-Olsen, J. 1990. Middelalderens gravskik i Danmark – en arkæologisk forskningsstatus. *Hikuin* 17. Højbjerg.
- Lorenzen, V. 1914. *De danske franciskanerklostres bygningshistorie*. København.
- Mårtensson, A. W. 1973. En märklig grav i gråbrödernas klosterkyrka i Lund. *Kulturens årsbok* 1973. Lund.
- Mårtensson, A. W. 1974. Det kan vara Jakob Erlandsen, ärkebiskop 1254–1274. (Utställningskatalog.) Kulturen, Lund.
- Mårtensson, A. W. 1975. 700-årigt mord(?) uppdragat genom fynd av märklig tegelgrav i Lund. *Tegel* nr 2.
- Mårtensson, A. W. 1976. Graven under lampen. *Skalk* 1976: 1.
- Nilson, Y. 1988. *Franciskankloster – en förtydligande sammanställning*. C-uppsats i medeltids- arkeologi, Lunds universitet (stencil).
- Nybo Rasmussen, J. 1989. Franciskanerne. Skånska kloster. *Skånes Hembygdsförbund. Årsbok* 1987/88. Lund.
- Sundquist, N. 1954. Den svenska tiggarmunkskyrkans plantyper. *Upplands fornminnesförenings årsbok*. Uppsala.
- Söderberg, S. 1963. Franciskanorden. *Katolska ordnar och kloster*. Stockholm.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Lund.

Noter

- ¹ Söderberg 1963 s. 111 f.
- ² Gertz 1922 s. 296, Andrén 1980 s. 16, Nybo Rasmussen 1989 s. 98 ff.
- ³ Blomqvist 1951 s. 188.
- ⁴ Blomqvist 1978 s. 44.
- ⁵ T.ex. J. M. Löfmarks Karta öfver Staden Lund inom vallarne 1837, P. O. Landquists Karta öfver universitetsstaden Lund 1866 eller F. E. V. Palmcrantz Karta öfver staden Lund med närmast omgifvande jordar 1875–1876. André & Högstedt 1990 s. 11, 67, 73 och 77.
- ⁶ Blomqvist uå. Planritning nr 4 B 53 A i Kulturens lundaarkeologiska arkiv.
- ⁷ Blomqvist 1951 s. 189.
- ⁸ Mårtensson 1973, 1974, 1975, 1976.
- ⁹ I undersökningen deltog arkeologerna Peter Carelli (grävningsledare) och Lars Salminen. Ett tack riktas även till övriga inblandade, särskilt gräv-maskinist Johnny Klang, gatukontorets Ronny Alvesparr och Åke Almén samt deras chef Börje Lindé.
- ¹⁰ Osteologisk analys utförd av Caroline Arcini.
- ¹¹ »Franciskanklostren i det medeltida Sverige förlades till städernas utkanter, men kunde i vissa fall med tiden tangeras eller t.o.m. inneslutas av den växande staden. (. . .) Klostren var förlagda intill vatten i form av sjöar, åar, hav, dammar etc.» Nilson 1988 s. 31.
- ¹² 32–33,5 m V respektive 40–42 m V enligt det lokala koordinatnätet.
- ¹³ Mårtensson 1974 s. 6 ff.
- ¹⁴ Kieffer-Olsen 1990 s. 99.
- ¹⁵ Nybo Rasmussen 1989 s. 101 ff.
- ¹⁶ Mårtensson 1974 s. 11.
- ¹⁷ Blomqvist 1951 s. 188.
- ¹⁸ Blomqvist 1951 s. 133.
- ¹⁹ Wienberg 1993 s. 9.
- ²⁰ Nilson 1988 s. 30.
- ²¹ Sundquist 1954 s. 21.
- ²² Nybo Rasmussen 1989 s. 109.

Vätterydsgravfältet – ett antikvariskt rättsfall från tiden kring sekelskiftet

Av Lennart Carlie

Stiftelsen Hallands länsmuseum

Fornminnen har varit skyddade i svensk lagstiftning sedan 1600-talet. Att fasta fornlämningar trots detta har kunnat utsättas för en betydande åverkan är ett sorgligt men välkänt faktum. Här visas hur stora delar av det betydande Vätterydsfältet kom att förstöras kring sekelskiftet 1900 utan någon egentlig påföljd för förövarna. Trots förödelsen uppvisar Vätterydsfältet ännu en av södra Sveriges vackraste samlingar av stensättningar från järnåldern.

Åverkan på fornlämningar

När man idag besöker förhistoriska gravar eller gravfält, möts man av en syn, som visar att flera lokaler utsatts för åverkan av varierande slag. För järnåldersgravfältens vidkommande består skadorna huvudsakligen av att de resta stenarna forslats bort från platsen. Bronsålderns gravar, dvs. högar och rösen, uppvisar en annan form av åverkan, som i första hand har sin grund i att gravarna utsatts för rovgrävning efter eventuella »skatter» eller att de mer eller mindre schaktats bort för att bereda ytterligare mark till uppodling. Av äldre litteratur framgår att många av dessa ingrepp skett under 1800-talet (t.ex. Bruzelius 1857 s. 79 och Montelius 1886 s. 184), men det förekommer belägg för ännu äldre ingrepp. Således kan man utmed vägen mellan Kävlinge och Dösjebro idag skåda en gravhög, som till större delen är kluven på mitten. Samma hög finns markerad på den Skånska rekognosceringskartan 1812–20, där den omnämns som »Klyfthög», vilket visar att högen varit utsatt för rovgrävning på 1700-talet eller ännu tidigare. För att återknyta till järnåldern erhåller man genom Carl von Linnés Skånska resa

upplysningar om ett antal järnåldersgravfält, som idag är helt försvunna. I norra Skåne uppmärksammade Linné tre gravfält, när han passerade nuvarande Hässleholm. Idag återstår ett mindre gravfält med resta stenar i stadens östra utkant. Väster om nuvarande Hässleholm nämner Linné att det vid Mölleröds vång fanns åtskilliga resta stenar. Samma iakttagelse kunde göras ca 10 km öster om staden, där det vid Lommarp fanns stenar som »stodo hopetals» och var »ställdes i avlånga ringar» (Linné 1977, s. 414 ff.). Idag finns inga lämningar kvar efter dessa två gravfält, och förödelsen har varit så total, att det är omöjligt att lokalisera gravfältens ursprungliga platser.

Trots dessa tidiga ingrepp framgår det inte i någon arkeologisk litteratur huruvida någon eller några enskilda personer ställts till svars för den åverkan, som kunnat påvisas för de enskilda fornlämningarna. Istället är det ATA:s sockenarkiv som emellanåt kan innehålla uppgifter om rättsliga efterspel. På följande sidor skall ett fall redovisas, där såväl markägare, antikvariska myndigheter som rättsliga instanser varit inkopplade.

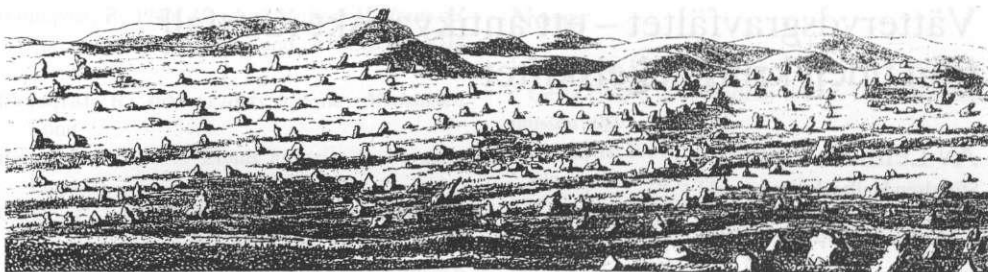

Fig. 1. Enligt Sjöborg omfattade Vätterydsgravfältet mer än 600 stenar vid 1800-talets början. Som framgår av bilden var stenarna tätt placerade över hela gravfältet.

Ett betydande gravfält hotas

Platsen är Vätteryd (Norra Mellby socken, Västra Göinge härad), ett av Skånes största gravfält från yngre järnåldern. Gravfältet består idag av skeppssättningar, firsidiga stensättningar, domarring samt åtskilliga, ensamstående resta stenar (Strömberg 1959). De äldsta skriftliga uppgifterna om gravfältet härrör från professor Nils H. Sjöborg. I sin publikation »Samlingar för Nordens fornälskare, innehållande inskrifter, figurer, ruiner, verktyg, högar och stensättningar i Sverige och Norrige» från 1822 omtalar Sjöborg att gravfältet vid Vätteryd omfattar ca 600 stenar (a.a. s. 105). Av en tillhörande plansch framgår att stenarna är mycket tätt placerade (fig. 1).

Gravfältet fredades redan år 1814 på initiativ av Sjöborg. I kungörelsen från Länsstyrelsen stadgades »böter om 16 Riksdaler 32 skilling för den som förövade åverkan på gravfältet i Vetteryd». Denna fredning får väl anses vara orsaken till att det under mellersta delen av 1800-talet inte förekommit någon större åverkan i området.

Mot slutet av 1800-talet upphör emellertid friden för gravfältet. 1882 inkommer markägarna till gravfältet, Sven och Måns Olsson, med en skrivelse till Vitterhetsakademien. I skrivelsen ansöker de

båda markägarna om tillstånd att avlägsna samtliga stenar. Då de är fullt medvetna om att stenarna utmärker »mera eller mindre minnesvärda tilldragelser i historiskt hänseende», framför de även en alternativ lösning. Denna går ut på att staten antingen löser in marken eller ger skälig ersättning för, som de uttrycker det, »intrång uti vår fria dispositionsrätt». I samma skrivelse får de stöd av lokala lantbrukare, som intygar att stenarna är till hinder för »åkerjordens drifvande och nyodlings verkställande». Som främsta skäl nämner man att åkerbruket i området kring Vätteryd är i »raskt framåtgående».

Slutorden i skrivelsen är en begäran till Vitterhetsakademien att den till ort och ställe sänder en kompetent person, som kan bedöma huruvida stenarna kan tas bort eller ej.

Året därpå, dvs. 1883, besiktigar amanuensen vid Lunds Universitets Historiska Museum, sedermera professorn Sven Söderberg Vätteryd. Han kan då konstatera att inom ett område av 6–8 tunnland slät mark är det »alldeles öfversålladt med resta stenar, ställda enstaka eller parvis eller, så, att de bildar skeppssättningar eller runda kretsar». Han uppger att antalet stenar överstiger 500 stycken. Av Söderbergs skrivelse till

Akademien framgår att området är uppodlat och att man plöjer mellan stenarna med fara för att såväl redskap och djur kan komma till skada.

Genom samtal med markägarna samt lokalbefolkning framgår att det emellanåt plöjs upp såväl sotfärgad jord som fornsaker. Ett av de vanligare inslagen i fyndmaterialet tycks vara järnslag, men det finns även uppgifter om andra artefakter. Således har man funnit ett flertal glas- och lerpärlor, ett fragmentariskt lerkärl samt bitar av en svärds klinga.

Söderberg nämner att markägarna var förståndiga män och att det inte var svårt för honom att övertyga dem att »det omöjliga kunde tillåtas att förstöra ett så märkligt monument». Sven och Måns Olsson för då åter fram tanken om att staten skulle lösa in området till en kostnad av 200 kronor per tunnland. De erbjöd sig därutöver att vårda gravfältet mot rättigheten att begagna det förekommande betet. Söderberg ger inte markägarna något svar men förordar i skrivelsen till Vitterhetsakademien att staten borde inlösa marken. Han förespråkar även ett iordningsställande av gravfältet, så tillvida att kullfallna stenar reses och att de stenar som inte utgör gravmarkeringar får forslas bort av markägarna.

Några indikationer på att ärendet behandlats av antikvarisk myndighet finns inte, utan man får istället anta att det bordlagts.

Rättegången 1906

Under resterande delar av 1800-talet föreligger inga antydningar om att gravfältet underställts någon antikvarisk bevakning eller tillsyn. Istället är det i början av 1900-talet som frågorna kring Vätteryd åter aktualiseras. Liksom vid förra till-

fället är det en privatperson som kontaktar antikvarisk myndighet. I detta fall är det redaktören och författaren J. Göransson vid Hesselholms Tidning som i ett brev till Vitterhetsakademien, daterat den 14/12 1905, påtalar förekomsten av en skövling av gravfältet.

Redaktören påtalar att det nu endast finns ca 150 stenar bevarade (en något underskattad siffra) och att antalet successivt minskar för varje år. En av orsakerna här till skall vara att markägarna numera utnyttjar marken som åker. Brevskrivaren blir även upplyst av en i närheten boende torparhustru om att markägarna årligen brukar forsla bort ett mindre antal stenar. Motiveringen härför skulle vara att »myndigheterna ingenting skulle märka förrän allt var försvunnet».

Vid sitt besök kunde Göransson konstatera att en större rest sten nyligen var kullvält för att senare forslas bort. Ytterligare en rest sten visade tecken på att nyligen blivit sprängd.

I och med denna skrivelse till Vitterhetsakademien påbörjades en rättslig process, som sträcker sig över hela året. Redan den 15 januari 1906 erhåller Länsstyrelsen i Kristianstad en uppmaning från Vitterhetsakademien att undersöka vilka skador som förekommer på gravfältet. Besiktningen genomförs av kronolänsmannen i Sösdala. Av hans rapport framgår att antalet stenar minskat betydligt. Som fog för detta påstående hänvisar han till egna iakttagelser och samtal med markägarna. Merparten av de bortforslade stenarna har använts till grindstolpar, broar och gårdsgårdar. Det kan också konstateras att den södra delen av gravfältet varit mest utsatt för skövling. Kronolänsmannen menar att mer än hälften av de ursprungliga stenarna bortförts eller blivit nedgrävda (fig. 2).

Fig. 2. Dagens bild av Vätteryd visar på en kraftig reducering av de resta stenarna. Detta gäller framför allt fältets södra del (området till vänster på fotot). Foto: L. Carlie.

Resultatet av denna besiktning utmynnar i att hemmansägarna Måns och Nils Olsson i Vätteryd ställs till svars vid häradsrätten i Hässleholm för »åverkan å fornlämningarna vid Vetteryd hed».

Målet behandlades den 14 mars 1906, då båda svarandena inställde sig. Som underlag till målet förekom tre skrivelser: den ovan anförda besiktningen av gravfältet, en skrivelse från riksantikvarien Hans Hildebrand samt ytterligare en från Länsstyrelsen i Kristianstad.

Skrivelsen från Riksantikvarien, vilken är adresserad till »Konungens Befälningshavvande» utgör en anhållan om att fridlysa återstående fornlämningar vid Vätteryd. Vidare anmodar han att man skall utse en lämplig person, som i rätten skall »väcka och fullfölja åtal mot hemmansägarna Måns Olsson och Nils Olsson för hvad de låtit komma sig till last». Av den tredje skrivelsen framgår att Länsstyrel-

sen, den 24 januari 1906, fridlyser vad som återstår av gravfältet vid Vätteryd. Man medsänder även 10 exemplar av denna kungörelse, som skall anslås i närheten av gravfältet för att delge beslutet till ordsbefolkningen.

Vid rättegången erkände de svarande att de bortfört några stenar från gravfältet. Till övervägande del rörde det sig om kullfallna eller av jord överhöljda stenar, och endast vid ett tillfälle medger svarandena att de bortfört någon sten som varit upprest. Att de gjort sig skyldiga till något brottsligt förfarande nekar Måns och Nils Olsson till, då gravfältet är beläget på deras mark. Åklagaren anhöll därefter om uppskov i målet för att bringa fram bevis för i vilken utsträckning gravfältet skadats.

Häradsrätten uppsköt målet till den 9 maj 1906. Under tiden korresponderar åklagarsidan med riksantikvarie H. Hilde-

brand och ansöker om en beskrivning över gravfältet. Vad de primärt eftersträvar är att vid rätten visa upp ett intyg om att de uppresta stenarna verkligen kan klassas som fornminnen. Något sådant intyg tycks inte utgå från Riksantikvarien, utan den 9 maj uppskjuts målet ytterligare en gång och nu till den 5 september. Åklagaren kontakter ännu en gång Riksantikvarien och får »vördsammast anhålla att Herr Riksantikvarien benäget ville tillsända mig ett bestyrkt utdrag af professor Sjöborgs anteckningar . . . ».

Till rättegången den 5 september har åklagarsidan erhållit Sjöborgs teckning över Vätteryd, men det konstateras att den är alltför schematisk för att kunna påvisa eventuella ingrepp i gravfältet. Istället får åklagarsidan förlita sig till de sammanlagt 10 vittnen, som kallats till rättegången. Samtliga vittnen omtalar att de såväl hjälpt som iakttagit svaranden forsla bort ett mindre antal stenar från gravfältet. När det gäller tidsangivelser svävar de mer på målet och menar att bortförandet av stenarna ägt rum för »några år sedan». Även de åtalade medger att de längre tillbaka i tiden tagit bort ett antal stenar trots vetskapen om att de representerade lämningar efter forntida begravelser. Under de senaste två åren menar de svarande att de endast borttagit tre till fyra stenar. Genom att preskriptionstiden för brott mot fornlämningslagen var 2 år, menar Måns och Nils Olsson att de inte gjort sig skyldiga till brottsligt förfarande.

Efter det att vittnena och de åtalade hörts, fastställdes att dom i målet skulle meddelas den 1 oktober 1906.

Utslaget är synnerligen kortfattat och omfattar mindre än 10 rader i domboksprotokollet. Rätten slår här fast att man ej kunnat belägga att de åtalade »under de två närmast före åtalets anhängig-

görande förflutna åren å den s.k. Vetterryds hed rubbat, undanröjt eller förstört fast fornlämning eller med dylik vidtagit sådan åtgärd, att svarandena därigenom gjort sig förfallna till ansvar enligt Kungl. förordning angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande den 29 november 1867». Resultatet blir därför att rätten fastslår att »åklagarens i målet förda talan ej kunna bifallas», dvs. Måns och Nils Olsson i Vätteryd frikänns för åverkan på gravfältet.

Följderna av rättegången tycks vara att man upphör att odla marken, och istället planteras hela området med granar. 1928 restaurerar Folke Hansson Vätterydsgravfältet på initiativ av Mellersta Nordskånes Hembygdsförening och i samarbete med Riksantikvarieämbetet. Ytterligare ett antal år senare friköper Skånes Hembygdsförbund marken för att sedermera överlåta den till Vitterhetsakademien (Strömberg 1959 s. 58 f.).

Efter det att granskogen avverkats, vilar åter friden över gravfältet vid Vätteryd, där det som ett suggestivt minnesmärke påminner oss om gångna tider.

Litteratur

- Bruzeliuss, N. G. 1857. Beskrifning om fornlemningar i Skåne. Antiquarisk Tidskrift 1855–57.
- Linné von, C. *Carl Linnæus* Skånska Resa på höga Överhetens befallning förrättad år 1749. Faksimiledition (red. C-O von Sydow) efter originalupplaga. London 1977.
- Montelius, O. 1886. Notis i Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademiens månadsblad.
- Sjöborg, N. H. 1822. Samlingar för Nordens fornälskare, innehållande inskrifter, figurer, ruiner, verktyg, högar och stensättningar i Sverige och Norrige. Stockholm.
- Strömberg, M. 1959. Gravfältet vid Vätteryd. Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1959.

Otryckta källor

- ATA, sockenarkivet
- Västra Göinge Häradsrätts domböcker, vår-, sommar- och höstting 1906.

En Nationell Arkivdatabas – nya möjligheter att söka information i arkiv

Informationssökning är en svår konst. På senare år har vi fått tillgång till mer information än vad som någonsin varit tillgänglig, mycket beroende på den revolutionerande datortekniken. Att i denna informationsflod få fram relevant kunskap vid rätt tidpunkt kräver ingående kunskaper om olika informationsflöden i samhället. Det är dessutom svårt att bedöma kvalitén på den information man tar emot. För många företag, speciellt de i forskningsfronten, är den rätta informationen av avgörande betydelse för deras överlevnad.

De flesta människor i vårt samhälle känner till var man kan hämta information och kunskap. Våra vanligaste kunskapskällor är tidningar, tidskrifter, radio, TV och litteratur. Kunskap och information förmedlas dessutom genom en rad institutioner såsom skolor, universitet, bibliotek, museer och arkivinstitutioner. Vad gäller arkivinstitutioner är förutsättningen att frågeställningen rör material, som blivit bevarat i våra enskilda, kommunala eller statliga arkiv. Nedan följer några exempel på frågeställningar, som kan beröra arkivmaterial.

- Hur levde man i Klippan under 1800-talet?
- När anlades pappersbruket, och när blev Klippan tingställe? Finns det några handlingar bevarade efter personer, som haft anknytning till orten?
- När kom järnvägen och elektriciteten till samhället?

Svaren på sådana och liknande frågor finner man bl.a. på Riksarkivet, landsarkiv, stadsarkiv, kommunarkiv, men även på folkrörelsearkiv, arbetarrörelsens arkiv, näringslivsarkiv samt universitetsbibliotekens handskriftsavdelningar och museer.

Den normala gången är att man med hjälp av bibliografiska hjälpmedel såsom uppslagsverk, handböcker, bibliografier och tidskrifter finner fram till för frågeställningen relevant källmaterial. Problemet blir då att det ofta är samma material som används om och om igen. Hur finner man då fram till nytt, icke tidigare utnyttjat källmaterial? För att hjälpa allmänhet och forskare att hitta rätt information i arkiven har Riksarkivet tagit initiativ till skapandet av ett nytt verktyg för informationsåtersökning, nämligen en Nationell Arkivdatabas (NAD), som kan distribueras på CD-skiva.

Bakgrunden till initiativet står att finna

i den statliga arkivutredningen. Öppenhet och minne, som presenterades 1988. I den sägs uttryckligen att arkivinstitutioner i Sverige måste bli bättre på att marknadsföra sin information. I dag bevaras stora mängder arkivmaterial till en hög kostnad, samtidigt som nyttjandegraden är förhållandevis låg, vilket bl.a. beror på att man inte hittar till den eftersökta informationen. De statliga arkivinstitutionerna hade 1984 totalt 1100 hyllkilometer handlingar, och tillväxten hos enbart statliga myndigheter var 100 km per år, varav 80 % gallras eller förstörs, dvs. en faktisk tillväxt på 20 km per år. Det är oftast ett fåtal materialgrupper, t.ex. kyrkoböcker och mantalslängder, som används flitigt av bl.a. släkt- och hembygdskorskare, medan andra materialgrupper inte bearbetas alls.

Den nationella arkivdatabasen innehåller information om olika arkiv, som finns förvarade på olika arkivinstitutioner i Sverige. De sökingångar som finns är t.ex. *arkivets namn*, vem som är *arkivbildare*, *tidsperiod*, *kategori* (personarkiv, företagsarkiv, yrke etc.), *geografiskt område*, *handlingstyper* (protokoll, medlemsförteckningar, dagböcker etc.), *ämnesord*, *verksamhet* och *personnamn*. Genom att ange sökbegrepp i sökbilden – antingen enskilda sökbegrepp eller i kombinationer – och aktivera sökningen får man snabbt fram en lista på arkivbestånd eller arkivbildare, som överensstämmer med det angivna sökkriteriet. Arkivinformati-onen presenteras därefter i form av en arkivregisterpost och en arkivförteckning.

Med utgångspunkt i vårt exempel på frågeställningar ovan kan vi välja att söka i den nationella arkivdatabasen och förslagsvis ange Klippan eller det äldre församlingsnamnet Gråmanstorp som geografiskt område. Detta sökkriterium ger

ett träffresultat med följande utscende, grupperat efter förvaringsplats.

Riksarkivet

Personarkiv efter Bertil Ohlin.

SJ Enskilda järnvägar. Helsingborg–Hässleholms järnväg. 1872–1942

SJ Enskilda järnvägar. Ängelholm–Klippans järnväg. 1897–1932

Riksarkivets SVAR-byrå (mikrofilm material)

Gråmanstorps kyrkoarkiv

Landsarkivet i Lund

Läroverket i Klippan 1902–1970

Ängelholm–Klippans Järnvägs arkiv 1943–1948

Landsfiskalens i Klippan distrikt arkiv 1952–1954

Klippan–Röstänga Järnvägsaktiebolags arkiv 1892–1892

AB P Olsson & Co arkiv 1840–1964

Kronolänsmannens i Gråmanstorps distrikt arkiv 1876–1917

Landsfiskalens i Gråmanstorps distrikt arkiv 1918–1951

Norra Åsbo häradsrätts arkiv 1641–1900

Norra Åsbo ägodelningsrätts arkiv 1828–1889

Norra och Södra Åsbo häradshäktes arkiv 1840–1906

Häradsskrivarens i Norra och Södra Åsbo samt Bjäre födgeri arkiv 1671–1933

Norra och Södra Åsbo samt Bjäre kronofogdearkiv 1694–1917

Åsbokretsens skomakarmästarförenings arkiv 1937–1964

Gråmanstorps kyrkoarkiv

Klippans kommuns centralarkiv

Kommunala arkiv 1863–

Lunds Universitets arkiv

Gyllenstierna, N.. Brevsamling 1826–1905

Privatförvaring

Bjersgårds godsarkiv

Gyllenstiernas arkiv

Extraco AB

Elco Food AB

AB Finess International

AB Finess

Med denna lista i handen kan man ta kontakt med respektive institution och få

mer detaljerad information om vad respektive arkivbestånd innehåller samt när och var man kan ta del av materialet.

Styrkan i den Nationella Arkivdatabasen ligger i att man ser arkivbildare och bestånd i ett större sammanhang och kan skapa sig en överblick över var arkivbestånden finns i Sverige. Man måste emellertid vara medveten om att det är ett stort arbete att lägga in adekvata sök-

ingångar för varje bestånd. Därför görs den inledande registreringen på en grund nivå med ett fåtal uppgifter. Denna nivå kan sedan kompletteras efterhand och nå den djupaste nivån för de arkivbestånd som är mest forskningsintressanta. Det viktigaste är att arbetet fortsätter kontinuerligt och att allt material som nyförtecknas dokumenteras noga.

Göran Kristiansson

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning* (1868–1873), *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* (1874–1880), *Skånska samlingar* (1894–1897) samt *Historisk tidskrift för Skåneland* (1901–1921).

1961 började föreningen utge *ALE, Historisk tidskrift för Skåneland*. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till redaktören, arkivarie Bengt Danielson, Landsarkivet, Box 2016, 22002 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 1993, 100 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, arkivarie Göran Larsson, Landsarkivet, Box 2016, 22002 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfspärre, Lund, v.ordf., arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., arkivarie Göran Larsson, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, professor Björn Berglund, Lund, arkivarie Bengt Danielson, Lund, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, högskolelektor Gert Jepsson, Lund, docent Hjördis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, docent Nils Lewan, Lund, länsmuseumschef Monika Minnhagen-Alvsten, Kristianstad, länsmuseumschef Bengt-Arne Person, Varberg, länsantikvarie Björn Petersen, Halmstad, docent Anders Salomonsson, Lund, docent Sten Skansjö, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

